

Rafał ROGUSKI* (University of Siedlce, Poland)

История Окраин Республики Польша в XX веке. Информационное сообщение о деятельности большевицко-украинских факторов на территории Польша и Совдепии¹

Ключевые слова: пограничье, саботаж, Советская Украина, Подолье

Представляемый текст касается ситуации на рубеже Восточной Галиции, контролируемой Польшей, и советской Украины. Оригинал документа находится в Государственном Архиве Тернопольской Области².

В современном сознании поляков господствует убеждение о том, что возрожденная Республика Польша возникла в полной форме 11 ноября 1918 года с возвращением Маршала Пилсудского из Магдебурга, а мирный период наступил по окончании польско-русской войны. Зачастую теряется из виду факт, что Возрожденная Республика выковывала свои очертания кровью и железом до 1923 года. По окончании периода кровавых войн с Советской Россией и Западноукраинской Народной Республикой, а также восстаний в Силезии и Познани, наступил период хрупкого мира, в котором взвешивался вопрос принадлежности к Польше Восточной Галиции. До самого 1923 года господствовало состояние напряжения, подогреваемого угрозой украинского восстания и очередного советского нападения. Особенно напряженная ситуация господствовала на восточных Окраинах. Представленный архивный документ касается внутренней и внешней безопасности юго-восточных рубежей Республики Польша, прежде всего Подолья и соседствующей с ним территории советской Украины. Период, охваченный содержанием представленного ниже доклада, это время, предшествующее парламентским выборам, проведенным в ноябре 1922 года.

Характерной для этого периода была борьба между политическими фракциями, а недружелюбных в отношении Польша соседей выборная кампания давала шанс дестабилизации ситуации в Польша. Польские органы, отвечающие за охрану безопасности государства, располагали информацией о возможном взрыве антигосударственных массовых беспорядков (даже в форме украинского восстания) и попытке помешать процессу выборов в польский парламент. Значительная часть статьи касается все же ситуации в советской части Украины. Она представляет ситуацию гражданского населения, репрессии в отношении к духовенству, ситуацию православной церкви, а также формы проведения антипольской деятельности на польско-советском пограничье. Граница разделяла не только два государства, но и две разные политические и общественные системы.

Пограничье Республики Польша и советской Украины в начале двадцатых годов представляло собой поле борьбы разведок двух государств. Через отрезок границы с Советским Союзом еще несколько лет после подписания рижского трактата проникали контрабандисты, беглецы, шпионы, и даже члены организованных и Советским Союзом, и Польшой вооруженных диверсионных подразделений³. В период, описанный в документе, установленные рижским трактатом восточные границы Республики Польша еще не были окончательно установлены. Только постановлением Совета Послов от 14 марта 1923 года была признана юрисдикция Польша на этой территории.

* Institute of History and International Relations, Faculty of Humanities; rafal.roguski@uph.edu.pl

¹ Результаты исследования реализованы в научном проекте № 410/14/S и были финансированы из дотации на науку Министерства науки и высшего образования Республики Польша.

² Державний Архів Тернопільської Облaсті, Борщовська поветова команда государственной полиции. Следеивенное. Информации Тернопольской команды государственной полиции о деятельности коммунистических организации фонд 281 опис 1 справа 551. Документ был найден в процессе обработки материалов архива в Тернополе в рамках исследовательской темы № 410/14/S, реализованной в Научно-исследовательском отделе истории XIX и XX века Института истории и международных отношений Естественно-Гуманитарного Университета в г. Седльце.

³ BRUSKI (2010) 73.

В начале двадцатых годов коммунисты создавали разведывательные и диверсионно-саботажные сети, чем занималось Бюро Диверсий в Смоленске, а также конспиративное партизанское движение национального освобождения, т.н. Закордот (Закордонный отдел), финансируемый Заграничным Отделом КП(б)У, созданный в мае 1920 года по указанию III Конгресса Коминтерна. Закордот в польском случае руководил между прочим всем антипольским движением на Волыни. В Восточной Галиции он охватил в 1922 году своей разведывательной и организационной сеткой Тернополь, Скалат, Збараж, Трембовлю, Бучач, Чортков, Рогатин, Жидачов, Злочов, Дрогобыч и Стрый. Отсюда сразу по окончании военных действий под руководством советских агитаторов и эмиссаров было начато формирование и переброска через границы парамилитарных коммунистических организаций (названных союзами крестьянской самообороны), руководимых Закордотом⁴.

Поверхностную разведку на территории СССР (Украина) проводили Отделения №1 в Вильнюсе, №5 во Львове и №6 в Бресте над Бугом. Отделению №5 во Львове подчинялись офицерские посты в Тернополе и Ровне. Пост №1 в Тернополе располагал агентами в Окружном Комитете в Виннице и Плоскирове, а также в Исполкоме в Виннице⁵. Польская «двойка» организовала осенью проведенный петлюровцами партизанский рейд на территории Украины. Попытка восстания над Днестром была сравнительно легко ликвидирована⁶.

Соседствующая с Республикой Польшей советская Украина не была независимым государством. Официальные отношения между Харьковом и Москвой регулировались договором о военном и хозяйственном союзе, подписанным 28 декабря 1920 года. Согласно этому трактату Украина и Россия должны были иметь совместные народные комиссариаты (Наркоматы) обороны, заграничной торговли, финансов, труда, коммуникации, почт и телеграфов, а также Высший Совет Народного Хозяйства⁷. Зависимость советской Украины от Москвы гарантировала также организация силовых структур. Партийно-государственные власти республики контролировали Всеукраинский ЧК, преобразованный в 1922 году в Государственное Политическое Управление Украины. Однако, в практике украинская тайная политическая полиция и внутренние войска подчинялись центральному управлению в Москве, на Лубянке. Фундаментом контроля над советской Украиной была все же дислоцированная там Красная Армия. В рядах дислоцированной на территории советской Украины РККА весной 1921 года преобладали солдаты выходцы из России (85%, в сочетании с 9% украинцев). Такой национальный состав и численность армии являлись защитой от опасности возникновения крестьянских восстаний⁸.

Несмотря на введение в советской России власти террора, общество советской Украины проявляло сопротивление советскому господству. Проводимая в СССР политика военного коммунизма привела к тому, что уже весной 1921 года на Украине действовало более 400 партизанских отрядов. Наиболее серьезную силу представляла Революционная Армия Повстанческой Украины атамана Нестора Махно. Второй Отдел Генерального Штаба Польской Армии сообщал, что на Волыни весной 1921 года сражались около 70 тысяч повстанцев⁹. Одной из важнейших задач государственного аппарата СССР на Украине была борьба с расширяющимся бандитизмом, как называли сопротивление жителей действиям коммунистов. Возникли партийные и комсомольские отряды особого назначения, поддерживаемые армией¹⁰.

Военный коммунизм, введение бартерного обмена между отраслями экономики и гигантская инфляция привели к массовым беспорядкам в деревнях. Крестьяне выступали активно против продразверстки (изъятия зерна). После введения НЭПа крестьяне платили налоги, превышающие почти половину их урожая. В сельских регионах с целью наказания саботажа налогов были введены революционные суды. Высокие налоги и «крестьянское восстание» привели к потерям урожая, доходившим до 50%. Продолжающийся почти два года голод вызвал смертельные жертвы, составившие от 800 тысяч до 1,5-2 миллионов¹¹. С целью улучшения экономической ситуации

⁴ ZIELIŃSKI (2013) 254 – 255.

⁵ PEPLOŃSKI (2010) 116-117.

⁶ BRUSKI (2010) 70.

⁷ BRUSKI (2010) 59 - 60

⁸ BRUSKI (2010) 64-65.

⁹ POTOCKI (1999) 133.

¹⁰ SERCZYK (1990) 379. Имеются в виду советские антипартизанские отряды ЧОН – Части особого назначения.

¹¹ МАНОЧУУ (2007) 472.

X Съезд Рабочей Коммунистической Партии (большевиков) ввел Новую Экономическую Политику (НЭП). С 21 марта 1921 года вслед за Россией НЭП был введен и в Украинской Советской Социалистической Республике. Несмотря на это в 1921-1922 гг. Украину не удалось спасти от голода. Главной причиной этого были предшествующие конфискации зерна и нежелание крестьян заниматься интенсивным сельским хозяйством¹².

С целью борьбы с голодом на Поволжье советское правительство выдало решение конфискации церковного имущества. Церковь предприняла организацию помощи голодающим. К христианским общинам были высланы послания с просьбой о помощи, в том числе путем добровольной передачи духовенством и верующими непосвященных предметов. Введенные большевиками конфискации Патриарх Тихон считал святотатством. Распространяющаяся на территории почти всей советской России кампания конфискации церковного имущества протекала в атмосфере протестов, а иногда и массовых беспорядков¹³. Репрессии в отношении к католическому духовенству усилились вскоре после провозглашения СССР. Они были основаны на Декрете Совета Народных Комиссаров РСФСР от 23 февраля 1922 года «О конфискации церковных ценностей на цели борьбы с голодом». Конфискации затрудняли отправление литургии. Было также запрещено создание церквями комитетов по сбору средств на борьбу с голодом. Таким образом делалась попытка спровоцировать активное сопротивление прежде всего православной Церкви, чтобы этим оправдать дальнейшие репрессии. В Минске были выданы приговоры тюремного заключения, а в Каменец-Подольске даже вынесены смертные приговоры¹⁴.

Восстановлению польской идентификации на территории Каменец-Подольска положил конец рижский трактат. Из опасений преследований город покинула польская интеллигенция. Польские священники составляли 60% католических духовных лиц на территории РСФСР (около 300 священников). Свою службу они выполняли в западных епархиях: минской, житомирской, каменец-подольской и могилевской. Там же доходило дело до преследования священников и профанации храмов¹⁵. В Польшу выехал вместе с отступающей польской армией каменский епископ Петр Маньковский, а костелы были разграблены. Первая реквизиция в каменском кафедральном соборе имела место в 1922 году. На известие о реквизиции 18 апреля в кафедральном соборе собралась толпа верующих, выражающая сопротивление советским чиновникам – Бредису, начальнику каменского ЧК, Твердохлибу, начальнику тайного операционного отдела и Шеназьену. Последний грозил собравшимся револьвером, за что был избит собравшимися в соборе женщинами. Извещенный о сопротивлении местный Исполнительный Комитет выслал отряд казаков из т.н. Охранной Сотни особого отдела, который разогнал поляков с применением огнестрельного и холодного оружия. Сокровищница была разграблена, а ценности проданы местным евреям. Настоятель Недзельский был арестован и приговорен Революционным Трибуналом к смертной казни. Аналогичный приговор был вынесен на остальных священников, работавших в Каменце: Валериана Шиманьского, Ришарда Шишко-Богуша и Валериана Двожецкого. Смертельный приговор для них был заменен на тюремное заключение, из которого они были выкуплены прихожанами за огромную взятку. Большевики ограбили не только костелы, но и церкви и синагоги¹⁶. Кроме антицерковной акции конфискации в польских костелах в 1922 году большевики объявили общую инструкцию, рекомендующую действия в отношении польского населения в СССР и сбор информации¹⁷.

Представленный выше текст представляет собой вероятно компиляцию рапортов поверхностной разведки информаторов Государственной Полиции. Были целиком вырезаны из-за значительного объема фрагменты, не связанные непосредственно с польско-советскими сношениями и ситуацией на пограничье Республики Польши и советской Украины. Текст написан на польском языке со стилистическими ошибками. Он содержит много русских выражений, написанных польскими алфавитными знаками. Он содержит многочисленные синтаксические ошибки. Полученные от третьих лиц данные скорее всего в своем большинстве не проверены, из операционной разведки.

¹² SERCZYK (1990) 380.

¹³ PAWEŁCZYK-DURA (2014) 200-201.

¹⁴ MATERSKI (2005) 186-187, 189.

¹⁵ MATERSKI (2005) 186.

¹⁶ KOPROWSKI (2015) 202 -203; DZWONKOWSKI (1997) 136-137.

¹⁷ DZWONKOWSKI (1997) 106.

Tarnopol, dnia 6. Grudnia 1922 r.

Informacyjny komunikat o działalności czynników bolszewicko-ukraińskich na terenie Polski i Sowdepji¹⁸

DO / WEDLE ROZDZIELNIKA/

Na podstawie zebranych wywiadów przesyła się relacje w celu informacyjnym i do użytku służbowego na czas od 4-go września br. do 19. XI. br.¹⁹.

Relacje te ułożone są w chronologicznym porządku zawierają cenne wiadomości, a dotyczą działalności emigracji rusko-galic[yjskiej]: na terenie sowieckim, działalności monarchistów rosyjskich na terenie Ukrainy sowieckiej, stanu położenia ludności polskiej na Ukrainie sowieckiej, akcji rusko-gal. na terenie sowieckim i stosunku do tejże polskiej komunarji²⁰, nowego kierunku agitacji sowieckiej wśród wojska i ludności cywilnej, stosunków społecznych i gospodarczych na Ukrainie sowieckiej, wreszcie defenzywy na własnym terenie.

Front „Mirnoj raboty” /front pracy pokojowej/ zreorganizował byłe galic[yjskie] i besarabskie organizacje, rozdzielając je na trzy kategorie. Do I-szej należy inteligencja, do II-giej rozbitki z armji galic[yjskiej] z roku 1919 i rozmaici agitatorzy, którzy uciekli z Galicji, biorąc udział w buncie ruskim 1919 r²¹. Do III -kiej należą niezamożni inwalidzi z rodziną, byli forszpaniści itp²².

I: kategoria tej organizacji zajmuje się sprawami organizacyjnymi:

II: kategoria, którą zreorganizowano w „robocze drużyny” dostarcza specjalnych instruktorów organizacyjnych urządzając „politkursy” przy „Halbiurach”.

Uczniowie, którzy posiadają wyższe wykształcenie przechodzą 6-cio miesięczny „politkurs”, zaś szeregowcy bez wykształcenia przechodzą roczne „politkursy”, a po upływie rocznej praktyki wszyscy poddają się egzaminowi „kwalifikacyjno-politycznej komisji”, która wydaje zaświadczenia i stwierdza zawód danego osobnika jako „aktywnyj zakordonnyj pracownik”.

Do III. kategorii należą inwalidzi, chorzy itp. Są rozmieszczeni po folwarkach byłych właścicieli Polaków. Przydzielono im ziemię, inwentarz, udzielając im nawet pomocy pieniężnej. Przechodzą specjalne „politkursy”, po ukończeniu których wysyłani są do Galicji dla prowadzenia akcji antypaństwowej, jak wywołanie terroru, strajków i akcji powstańczej. Wyjeżdżając do Galicji legitymują się jako jeńcy austr. mając stare rosyjskie poświadczenie. Szefem tych organizacji „zakordonnych pracowników” jest Zatoński mając do pomocy Piotrowskiego, Kotowskiego i Manusilskiego²³.

Objeżdżając wszystkie punkty tych organizacji wygłaszają przemowy, że siostry Galicja i Besarabia w niedługim czasie będą połączone z Ukrainą. Na pograniczu Zbrucza, w szczególności od Dniestru do Husiatyna z wielkim zainteresowaniem dowiadują się bolszewicy o dyslokacji W[ojska] P[olskiego], jaki nastrój ludności i czy zdolni są do akcji obronnej. Pobytem Naczelnika Państwa w Rumunii emigracja galic[yjska interesuje się bardzo, a omawiając na zebraniach ten fakt nazywają to „Sinajskoje pokuszenie”. Dnia 18 września przybyło do Kamieńca z Czech trzech ukraińskich działaczy, byłych oficerów z armji Petruszewicza: Hryńko, Andryjewicz i Bojko²⁴. Urządzają zgromadzenia, na których zdają swoje sprawozdanie o sytuacji w Galicji i Rusi Podkarpackiej. Niedawno przybyły także do Kamieńca dwie osoby ze Lwowa: Kraskowa /Galicjanka/ zamężna za żydem Kraskowym/ naczelnikiem formacji ochotniczych w Okręgu kamienieckim i Gorczyński pochodzący ze Lwowa, który był sekr[etarzem] „Czeka”, a obecnie

¹⁸ Совдепия – разговорное название Советской России.

¹⁹ Отчет включает период с 4 сентября до 19 ноября 1922 года.

²⁰ Коммунистов.

²¹ Русский бунт 1919 года – имеется в виду польско-украинская война за Восточную Галицию.

²² Галицкая армия – Украинская Галицкая Армия. Форшпан ранее подвода, кучер управляющий лошадей. Согласно: <http://sjp.pwn.pl/sjp/forszpan;2459824.html>

²³ Имеется в виду Димитрий Мануильский, высокопоставленный коммунистический деятель украинский выходец.

²⁴ Армия Петрушевича – Петрушевич Евген – президент Западно-украинской Народной Республики. После объединения ЗУНР с Украинской Народной Республикой он вошел в состав Директориата УНР. Был исключен из Директориата в июне 1919 года, когда принял функцию диктатора Западно-украинской Народной Республики. Армия Петрушевича – это армия ЗУНР. Чехословакия была государством, в котором оказались многие эмигранты после воен 1918-1920 гг.

jest sekr[etarzem] „Tajno operatiwno oddiela” przy „Hosudarstwienuj ochranie”. Na zebraniach komisyjnych galic[yjskich] organizacji czynią przygotowania, aby uniemożliwić przeprowadzenie wyborów do Sejmu we Wschodniej Małopolsce. Organizacje te wysyłają swoich pracowników do Galicji Wschodniej, których zadaniem jest za pośrednictwem organizacji ruskich szerzyć terror, przy tem sporządzając szczegółową rejestrację²⁵ Polaków i Rusinów, którzy wezmą udział w głosowaniu i tych, którzy od głosowania się wstrzymują, jak zarejestrowano ogólną ilość Polaków. zamieszkujących Wschodnią Małopolskę i przybyłych z za Zbrucza: Dnia 10 września wykryto w Wapniarce wielką konspirację powstańczą z Lewczykiem na czele. Dnia 27 września wykryto w Balcie (?) spisek petlurowski z Kisielewem i Kryńczakiem na czele, zaś 16 września w Żmeryncze z Iwanowem na czele. Zbierają obecnie „prednałog” wśród ludności, która nie stawia oporu. Pobór rocznika 1901 odbył się spokojnie, ponieważ chłopstwo obawiało się represji „Czona”. W kijowszczyźnie wykryto organizację powstańczą Atamana Orlika, wskutek czego nastąpiły nowe aresztowania w Kijowie.

Z powodu terroru, jaki obecnie w Sowdepji panuje i niszczenia wszystkiego co polskie, ludność ucieka gdzie może, przeważnie do Polski. Na drogach i ważniejszych przejściach kręcą się bandy kozaków „Czona”, którzy napadają uciekinierów rabują ich i mordują, zaś przy granicy Zbrucza przemytnicy razem z bolszewikami obdzierają uciekinierów, wskazując im fałszywe przejścia przez Zbrucz w miejscach głębokiej wody najeżonych drutem kolczastym wskutek czego uciekinierzy nie mogąc przepłynąć na drugą stronę giną w nurtach rzeki.

Na ścisłym posiedzeniu kamienieckiego „Społkomu” prezes Busenko i członkowie tegoż komisarzy bolszewicy Biaziewicz, Dumański, Jelczaninow i Czyrski postanowili niszczyć polskie kościoły i majątki jako odwet za zburzenie soboru i cerkwi w Warszawie, a księża polskich postanowili aresztować lub bezpośrednio skazać na rozstrzelanie²⁶. [...]

W Winnicy wśród galic[yjskiej] emigracji i polskiej komunarii stały kłótnie na tle wykrytych organizacji bolszewickich na terenie Polski i Rumunii. Komuniści Rabiszewski i Warszawski krytykują działalność Rusinów galic[yjskich, ponieważ oddali się na usługi kontrrewolucjonerów w Czechach. Spowodowali wykrycie i uniemożliwienie akcji terrorystycznej. Kilkunastu pracowników byłego galic[yjskiego] rewkomu oddali się obecnie do dyspozycji kontrrewolucyjnych obozów księcia Kuryła i Kieryńskiego²⁷. W związku z tem jest spodziewany przyjazd Kona, Radka i Zatońskiego²⁸. W kamienieckiej drukarni przygotowano wielką ilość bibuły dla Galicji i Besarabji i w mieszkaniu Rogozińskich w tym samym gmachu. Bibuła ta winna być wytransportowana za granicę najdalej do 1 września br. lecz z powodu przekupstwa i nieudolności funkcjonariuszy kolportażowych bibuła ta dotychczas znajduje się w gmachu drukarni. W związku z tem zmieniono cały personel pracowniczy w Żwańcu, Oryninie i Lanckoroniu, a śledztwo w tej sprawie prowadzi Czyrski. Zwolniony zaś personel dla kolportażu bibuły tworzą obecnie w Lanckoronie Krynczan, były carski przystaw i Pejsaty, Żyd z Kamieńca²⁹. W Oryninie Tkacz Żyd i Niedybelski /Polak/. W Żwańcu Papandołos z Kiszyniowa i Dwojres Żyd z Kamieńca. Pracownicy ci są jednocześnie agentami Wniesztorgu. 8 –miu żołnierzy polskich /dezertów/ rozmieszczono po poszczególnych punktach granicy³⁰. [...]

Dnia 10 bm. w lokalu kamienieckiego „parkomu” odbyło się zebranie wszystkich sekcji „zakordotu” przy współdziałaniu Kona (Junior), Robiszewskiego i Kulika. Romaniuk omawiał niepowodzenia prac wywrotowych w Galicji. Rebiszewski i Kulik ostro krytykowali i zarzucali Rusinom, że ich akcja terrorystyczna nacechowana szowinizmem i osobistymi porachunkami zaszkodzi w wysokim stopniu

²⁵ Регистрацию.

²⁶ Крупнейшая варшавская церковь – Собор Александра Невского на Саской Площади была разобрана в 1924-1926 гг. Из всех церквей в Варшаве были сохранены только две: Святой Равноапостольной Марии Магдалины и церковь Св. Иоанна Климка. Процесс переименования православных церквей в римо-католические костелы начался уже в 1919 году.

²⁷ Ревком Галицкий Революционный Комитет марионеточное правительство Галиции, установленное в Киеве. Во процессе российского наступления в июле 1920 года он объявил образование Галицкой Социалистической Республики Советов. В это время он располагался в Тернополе.

²⁸ Затонский Володимир, украинский коммунист. В июле-августе 1920 года председатель Галревкома правительства Галицкой Украинской Республики Советов. Народный Комиссар просвещения Украинской Советской Социалистической Республики. В период 1925-1927 гг. секретарь ЦК КП(б) Украины. Расстрелян в 1937 году. Согласно: http://hrono.ru/biograf/bio_z/zatonskiyv.php

²⁹ Prystaw- odpowiednik komisarza policji w Rosji

³⁰ Внешняя торговля –внешняя торговля. Сокращенная версия слова Народный Комиссариат Внешней Торговли СССР.

postulatom złączonym ze sprawą wyborczą do Sejmu³¹. Oczekują przyjazdu Zatońskiego i Jordańskiego, którzy ostatecznie zadecydują czy ruska organizacja ma być zlikwidowana.

Ze Lwowa przybył 8 bm. do Winnicy Kurman i rozgłasza, że wojska polskie mordują ludność ruską, a w cerkwiach i domach klasztornych porobione są stajnie, koloniści zaś mazurzy odbierają mienie ludności ruskiej³².

[...] Polacy w Kamieńcu urządzili składki na zakupne ciepłej bielizny dla skazanych księży za pozwoleniem komisarza Sidorjaka, wybierając jako delegat Szkwarskiego, który miał wręczyć zebrana kwotę skazanym księżdom. Skoro już było wszystko gotowe Szkwarskiego aresztowano, a zebrane fundusze skonfiskowano na rzecz głodnych robotników w Rosji.

[...] W Kamieńcu w gmachu „Ispołkomu” odbyło się zebranie rosyjskich sekcji zakordonowych³³. Polscy reprezentanci Rabiszewski, Warszawski i Kulik zarzucali ruskim organizacjom, że bojówki ukraińskie przez niszczenie chleba i folwarków w Wschodniej Małopolsce i zbrojne awantury zaszkośli w wysokim stopniu planowi całej akcji zakordonowej, która z ideą komunistyczną nie ma nic wspólnego. Skutek tego zebrania był taki, że Ukr. bojówkom rozp. Kraskowa w Szatawie, Makowie i Humańcach odebrano broń jedna z bojówek Nachorucha /Galicjanin/ odmówiła oddania broni i oddała się do dyspozycji dowództwa konnego oddziału³⁴.

Członek pol. Kom. Sawicki oświadczył na zebraniu, że rozbrojenie nastąpiło z powodu obawy przed pol. Komunarją, a bojówki ukraińskie zostaną wcielone pod autorytet polskiej komunarji. Znana ukraińska działaczka Lipecka przyjechała na Ukrainę pod nazwiskiem Romanowicz, gdzie wygłasza mowy na temat Sojuszu Rosji, Turcji i Chin i wypędzenia Anglików z Persji. „Ukrosta” komentuje o śmierci Twardochliba w ten sposób, że Twardochlib będąc na żołdzie władz okupacyjnych na zebraniu w Kamieńcu agitował za wyborami do Sejmu, za co został ściągnięty z trybuny i rozstrzelany przez oburzoną ludność ruską, nadmieniając, że ten sam los spotka wszystkich lokaji Piłsudskiego³⁵.

Na terytorium Polski przebywa wielu komisjonerów różnych firm, którzy często wyjeżdżają do Kamieńca Podolskiego w celach handlowych, a w rzeczywistości są łącznikami w sprawach szpiegowskich u bolszewików. I tak trzech braci Żuliberów z Kamieńca, z których jeden przebywa u swej siostry w Warszawie, drugi z Kamieńca przybył do Skały, trzeci przyjechał niedawno do Polski, rzekomo jako student w Łucku. Legitymuje się często jako Szulberg, a zamieszkuje on często w Skale u członków firmy „Zbrucz” lub hotelu Weisingera. Niejaka żydówka Waratnik z Kamieńca jest na służbie bolszewickiej i pod rozmaitymi nazwiskami od kwietnia 1921 r. dotychczas przebywa w Polsce i bardzo często przechodzi granicę w rejonie Okopów św. Trójcy albo przez groblę w rejonie Podfilipia i Bereżanki, skąd podwodą udaje się do Czortkowa, a stamtąd zaś przez Stanisławów do Drohobycza. Przed dwoma tygodniami wyjechała z Kamieńca do Polski i przebywa prawdopodobnie w Drohobyczu lub we Lwowie. Niejaki Wojler żyd z Kamieńca prezes informacyjnego wywiadu „Hubhospolitoddieła” który w 1920 r. w Winnicy został ujęty, jako szpieg armji Budiennego i wywieziony przez władz polskie do Lwowa, skąd jakimś cudem uwolniony powrócił do Kamieńca, gdzie obecnie przebywa³⁶. We Lwowie mieszkał przez półtora roku jako emigrant Dr. Mirański Żyd. Pozostawał w kontakcie z bolszewikami, u którego się zawsze zatrzymywała Wrotnik ile razy do Lwowa jechała. Obecnie Mirański powrócił do Kamieńca, jako doradca prac zakordonowych. Mirański pozostawił w Polsce rzekomego Dr. Praw Mecesa z żoną, jako swego zięcia. Meces niedawno przebywał w Gdańsku, zaś jego żona we Lwowie. Przed kilku tygodniami przybyli do Kamieńca z Polski z Obozów internowanych oficerowie którzy walczyli przeciw bolszewikom, a obecnie służą jako specjaliści u bolszewików, nazwiska ich są Szeremietiew, oficer Szt[abu] Gen[eralnego] armji carskiej Kulczyński pułkownik armji carskiej, Panasiuk kpt. wojsk carskich, Manastyrski pracownik „Tajno informacjonnoho oddieła” przy „Hospolitochronie” w Kamieńcu. Monastyrski bezpośrednio przed przybyciem bawił we Lwowie. [...]

³¹ Выборное дело в Сейм это парламентарные выборы в Сейм 5 ноября 1922 и в Сенат 12 ноября 1922 года.

³² Mazurcy – жители Восточной Галиции и советской Украины, выходцы из центральной Польши, Мазовии.

³³ Исполком (рус.) – поветовый или губернский исполнительный комитет.

³⁴ Боевые отряды Краскова

³⁵ Сидір Твердохліб - Український поет, політик, председатель Української Крестьянської Партии. Сторонник польской власти над Восточной Малопольшей. Погиб в ходе избирательной кампании по 15 октября 1922 г.

³⁶ Первая Конная Армия Семена Буденного.

Emigracja galicyjska rozsiewa różne plotki o wypadkach w Polsce i w Galicji. Agitacja ta nie ma zupełnie powodzenia. Grupa kursantów galicyjskich w Kitajgrodzie³⁷ przygotowała wspólnie z kozakami napaść na Galicję i zażąda natychmiastowego przepuszczenia ich do Galicji, a gdy im zabroniono grupa ta wzięła dwa maszynowe karabiny w Demaszynie i lewym brzegiem Dniestru chciała się dostać do Galicji, jednak w rejonie Ruda koło Żwańca została zatrzymana przez wojska graniczne i dnia 20 października przyprzewodzeni do Kamieńca, gdzie przedstawiono ich do Kraskowa, który wezwał ich do Kamieńca. Grupę kozaków z Kitajgrodu przydzielono do regularnej konnicy „Czerwonego kozaczeństwa” w Tulczynie. Dnia 15 października br. naczelnik „Tajnooperawodki” Romanowicz zakomunikował Kraskowowi, że 50 - ciu ludzi „internacjonalnych” oddziałów /galicyjskich/ wojskowych samowolnie porzuciły organizację i poszły za kordon.

W związku z tym przesunięto niektóre oddziały dalej na Wschód i wydano rozkazy, że samowolne porzucenie szeregów organizacyjnych uważane będzie za dezercję. Z końcem września br. kursanci galicyjscy częściowo w rozmaitych punktach przeszli do Galicji. Kursanci ci nie należą do zbrojnych bojówek „internacjonalnych” tylko do „Podpolnych sotrudników za kordonem” nie mających nic wspólnego z wojskowymi organizacjami. Kursanci ci mieli samodzielne instrukcje i podlegali bezpośrednio H.P.U. /Hosudarstwienniej Politiczeskoje Uprawlenie/, która to instytucja ułatwiała kursantom wszelkie formalności z władzami wojskowymi. Wśród organizacji ochotniczych, tak besarabskich jak i galicyjskich pracują intensywnie w dalszym ciągu, zaś wymarszów za kordon na razie nie robiono i nie robi się. Wszyscy ulokowali się na mieszkaniach zimowych, przygotowując produkty na zimę i umundurowanie.

Za ostatni miesiąc nie ma żadnych relacji w rozmaitych „Operatiwnych zwodkach” o jakimś przekroczeniu oddziałów zbrojnych za granicę, są tylko sprawozdania „osobopunktów” o przekroczeniu granicy przez „Podpolnych sotrudników” /galicyjskich kursantów rozmaitych kategorii/. Na obszarze całej Ukrainy organizacje wojskowe i cywilne coraz więcej organizują t. zw. „Internacjonalnoje czasti” pod rozmaitymi hasłami. Tak zwane „Internacjonalnyje czasti” składają się z dwóch kategorii. Pierwsza kategoria składa się z poborowych wojsk, które podlega wojskowym rejonom /byłe okręgi/, druga kategoria składa się z wyłącznie z ochotniczych oddziałów, na czele których stoją emigranci z Besarabji i Galicji, zaś jako materiał dla tej drugiej kategorii przygotowuje się w specjalnych szkołach polityczno-nacjonalnych.

Druga ta kategoria tak zw. Internacjonalnych formacji podlegała również wojskowym okręgom, obecnie zaś podlega Dtwu „Czona”, względnie „wszech ukraińskiemu parkomu”, któremu podlegają również „parszkoły” na wszechrosyjskim zjeździe „parkomów” w Moskwie młodzież „Komsomolin (Komsomolukr) /komunistyczna młodzież Ukrainy/ pierwszej kategorii „Wsieobucz” być wcielona do internacjonalnych oddziałów drugiej kategorii. Z chwilą zakończenia ostatecznej organizacji tych oddziałów przybiera nazwę „Krasnyje internacjonalnyje husary” pod komendą specjalnego organu, który zostanie wydzielony z wszechrosyjskiego „parkomu”³⁸.

Wszystkie te tzw. internacjonalne oddziały są przygotowane do planowej akcji za kordonem na korzyść Sowietów. Oddziały na prawobrzeżnej Ukrainie są przygotowane do pierwszej akcji w Besarabji i Galicji. Zatoński i jego klika głoszą wśród tych oddziałów, że polska okupacja we Wschodniej Małopolsce kończy się już, a oni niedługo powrócą do ojczyzny.

Wedle ścisłych informacji po zakończeniu wyborów do Sejmu, we Wschodniej Małopolsce, galicyjska emigracja rozpocznie drugą bardziej ważniejszą akcję na terenie Galicji. Wedle planu Podwojskiego /który w tej sprawie przebywa obecnie w Berlinie/ wezmą udział w tej akcji internacjonalne oddziały, a mianowicie: W czasie kiedy Polska zarządzi pobór rekruta, wówczas ma nastąpić spokój ze strony terrorystów, aż do czasu zakończenia poboru. Skoro zaś poborowi porozdzielani będą do odnośnych kadr – wówczas ma nastąpić szereg zabójstw włącznie do Naczelnika Państwa Piłsudskiego, porwanie drutów telegraficznych, niszczenie mostów i innych środków komunikacyjnych. Równocześnie ma nastąpić eksplozja składów wojskowych i instytucji rządowych, a poborowi muszą brać udział w buncie i wedle wskazówek specjalnych przystawić do rozbrojenia wojska i policji.

Po dokonaniu buntu przez rekrutów szybkim tempem mają wkroczyć do Galicji kadry kursanckie znajdujące się na terytorium Ukrainy sowieckiej. [...]

Dnia 24 X na posiedzeniu płoskirowskiego parkomu, w którym uczestniczyli Manuilski, Rębiszewski, Kulik i Piotrowski uzyskano zupełnie porozumienie pomiędzy polską i ruską komunarią w sprawie dalszej pracy zakordonowej. Dnia 22 X wywieziono bibułę na furmankach do Żwańca, skąd rozesłano

³⁷ Kitайгород (укр.) – село близ Каменец-Подольска.

³⁸ Парком – Украинская коммунистическая партия.

do poszczególnych granicznych „Osobopunktów”. Bibuła ta skierowana została do „Osobpunktu” w Bereżance, Puklakach i Podfilipiu. Kolportaż literatury bolszewickiej, dynamitu i bomb do Galicji prowadzi się przy pomocy właścicieli młynów w Podfilipiu i Bereżańce i przy pomocy szeregu handlarzy, którzy znajdują się po stronie polskiej.

Dnia 24. X. br. w Płoskirowie wylądowano z dworca dwa wagony amunicji, która została przysłana do Winnicy G.G.P.U. /Gubiernskie Gosudarstwiennoe Politiczeskoje Uprawlenie³⁹/.

Dnia 24. X. br. na stacji Kamieniec przywieziono również jeden wagon amunicji, której część zwieziono do zamku tureckiego, resztę zaś amunicji odwieziono podwodami do Orynina i Lanckoronia, gdzie złożono takową w miejscowych „Osobpunktach”, które to punkty są zakonspirowane agencją handlową. Amunicja ta pochodzi z Ameryki. Amunicja ta została częściowo rozdana pomiędzy podpolnych sotrudników i wydział „Wniesztorga” w Oryninie, który natychmiast otrzymaną amunicję wysłał do Polski. Dnia 26 X br. przybyła do Kamieńca grupa kursantów /Galicjan/ w liczbie 24 ludzi, skąd na drugi dzień odeszła za kordon do Galicji. Na pytanie komisarza w Lanckoronie Mamsockiego w jakim celu idą za kordon oświadczyli kursanci, że idą do Galicji głosować do Sejmu polskiego, potem wrócą z powrotem. Niektórzy mieli mundury żołnierzy polskich, zaś dwóch kursantów mundury austriackie, w które przebrali się w Moskwie i przeszli granicę³⁹. [...]

Skazani na śmierć księża w Kamieńcu zostali wywiezieni do Winnicy, gdzie na interwencję przedstawicielstwa polskiego z Charkowa sprawę tę rozpatrywano po raz drugi – zasądzając księży na 5 lat ciężkich robót. Ksiądz Świdorski pozostaje nadal w więzieniu Winnickiego „Czeka”. Dnia 5 i 6 listopada 1922 roku z Winnicy do Kamieńca podolskiego przybyła grupa kursantów w liczbie 30 ludzi. Kursanci ci pochodzą z Galicji, Bukowiny. Niektórzy z nich jako jeńcy austriacy albo żołnierze z armii Petruszewicza. Wszyscy ukończyli kursa w Kijowie i kursa orientacyjne w Winnicy⁴⁰.

Po przybyciu do Kamieńca zgłaszali się w kancelarii Kraskowa, a po załatwieniu formalności odjechali podwodami w kierunku na szosę husiatyńską i na szosę żwaniecką. Ubrani byli po cywilnemu, a najstarszy kursant wyglądał na lat 30. W chwili odjazdu z Kamieńca konferował z nimi Gerczyński i Kraskow. Dokumenty i dowody swoje zostawili w wydziale tajno-operacyjnym H.P.U., gdzie zamiast dokumentów otrzymali hasła, z którymi mają przebywać na pograniczu. Hasła zmieniają co tydzień. Wydaje je i rozsyła osobiście Insler. Kursanci mają przebywać na pograniczu do czasu, kiedy nastaną bezkسیężycowe noce.

Z grupa kursantów wyjechało dwóch fachowców rodowitych Galicjan, jeden z Podkarpacia Winiarski, drugi ze Skały Kuszniur, którzy mają tych kursantów częściami przesyłać przez Zbrucz do Galicji. Niedawno do Kamieńca podolskiego przybyły trzy osoby /zakordonnych sotrudników/, niejaki Bojko, który ma kuzynów w Zaleszczykach, drugi Andrejewicz posiada rodzinę w Haliczu, trzeciego nazwisko nieznanne, podając siebie za Polaka.

Zamieszkali u Galicjanina Gorczyńskiego, mieszkającego w budynku Trubickiego. Mają udać się do Warszawy, gdzie przy pomocy Żydów otrzymają dokumenty obywatelstwa polskiego. Żydzi ci przebywają w Polsce i mają swego kuriera, który często jeździ do Lwowa i Warszawy. Nazywają się Tkacz, Pejsaty i Lerner. [...]

Zatarg między Galicjanami a polską komunarią w kamienieckim i winnickim okręgu ustał zupełnie. Polska komunaria wypuszcza stopniowo inicjatywę ze swych rąk na korzyść Galicjan, a swoją działalność przenosi na północ. Przyczyna tych zmian jest niejasna. Niektórzy twierdzą, że nieporozumienia te czas musi wyjaśnić.

Władze sowieckie pod pozorem przeniesienia /perewoda/ zabierają z tutejszych okręgów Polaków, którzy byli nawet na odpowiedzialnych stanowiskach. Z oddziałów wojskowych „Politruki”, Polaków również przenoszą do innych oddziałów. We wszystkich urzędach podolskiej guberni coraz więcej jest Galicjan i moskali, natomiast Ukraińcy i Polacy komuniści przenoszani są do centrum.

W Kamieńcu Podolskim urząd powiatowego „Ispołkomu” jest tylko dwóch miejscowych: Bucenko i Nowikow, reszta zaś 28 urzędników Galicjan. Naczelnikami wydziałów tego urzędu są: Zachajdak, Łuszczynko, Szwałjka i Szembek. Urząd H.P.U. /była Czeka/ posiada 62 urzędników w których miejscowych jest prezes, jego zastępca komendant urzędu Seretiuk, jego pomocnik Wołkow i 4 woźnych, zaś reszta składa się z Galicjan. Najważniejszy wydział tak zw. „Tajno-operatiwnej otdziel”: prowadzi Gorczyński, Galicjanin.

³⁹ Голосование в Сейм состоялось 5 ноября 1922 года.

⁴⁰ Католические священники, осужденные в Каменце – это Валериан Шиманьский, Рышард Шишко-Богуш и Валериан Дворжецкий.

Wszystkimi zakordonowymi robotami oraz formacjami tzw. międzynarodowymi kieruje były oficer austriacki pod przybranym nazwiskiem Kraskow, a pomocnikiem jego jest niejaki Tymkiewicz. Bardzo dobrze zstępuje go znany Insler, który ma brygadę wyszkolonych kursantów Uniwersytet i wszystkie naukowe zakłady podlegają znanemu polakożercy Sidorjakowi i jego klice, którzy czuwają nad każdym ruchem petlurowskich i antymoskiewskich wśród młodzieży. Sidorjak jest również prezesem dla spraw galicyjskich. Biuro dla tych spraw mieści się w zabudowaniach Uniwersytetu od strony tylnej w trzecim gmachu.

W kamienieckim „wojenkomacie” zajmują stanowiska Galicjanie z wyjątkiem tylko Sołcewa, Chomenki, Twardochliba⁴¹ i Hanczaruka. Przy tym urządzie jest również wydział prac zakordonowych, który prowadzi szpiegostwo na terenie polskim. Wydziałem tym kierują Horabacz, Insler, Nachodowski i Sirko (drugi). W płoskirowskim „wojenkomacie” przebywa były ataman Petruszewicza Kotowicz, który pracował pod nazwiskiem Leweczynko. W wydziale prac zakordonowych pracuje z Kotowiczem Różycki, Majeta i Dobrzański. Wymienieni często jeździli do Polski pod przybranymi nazwiskami. Z Winnicy jest centrum guberni wszystkie instytucje są również kierowane przez Galicjan i moskali. Na czele ruchu galic[ujskiego] w Winnicy stoi obecnie Lipecka, która niedawno przybyła z za granicy.

Prezesem do spraw galicyjskich jako „Komitet bieżenciw” jest Zazański, znany z poprzednich informacji jego brata.

Czołowym organizatorem galicyjskiej jawnej i tajnej wojskowości jest niejaki Torowski, były oficer austr. Korpusu winnickiego, który ewakuował [wyjechał] z Podola w 1918 roku, zaś Tuzowski pozostał, oddając się na usługi Petlury, a obecnie jest naczelnikiem I-go konnego korpusu (czerwonego kozactwa). Turowski zastępuje obecnie samego dowódcę Primakowa, który wraz z innymi odjechał do Moskwy na specjalne kursa. Turowski ma nazwisko przybrane, otoczył się Galicjanami, którzy pod rozmaitymi nazwiskami tworzą sztab I-go korpusu.

Ochotnicze oddziały kawalerii, które zostały przeformowane z byłej galicyjskiej brygady i jeńców austr. przeważnie z Rusinów galicyjskich znajdowały się w sierpniu br. pod dowództwem I-go konnego korpusu, a z końcem października br. oddziały te podzielone na małe grupy rozmieszczono na pograniczu polskim. Oddziały te mają ciągle patrolować granicę polską. Utrzymanie zupełnego spokoju i prowadzenie wywiadu pozostając w ścisłej łączności z organami wywiadowczymi na terenie Galicji. W razie zaś wybuchu powstania w Galicji, które by mogło spowodować cofnięcie się straży polskiej granicznej, oddziały te mają zadanie natychmiast przekroczyć Zbrucz. W żadnym jednak wypadku nie wolno ścierać się ze strażą polską. Niektóre z tych oddziałów z końcem października br. starały się przekroczyć granicę polską lecz przerzucone zostały na Wachów, celem poddania ich dyscyplinie i egzaminowi. Więcej dyscyplinowane zostają nadal na pograniczu w miejscowościach Bychtecka Słobódka, Kadyjowce, Żabińce, Lanckorona, Husiatyń, Frampol, Smotrycz i Niegin.

Oddziały te liczą najmniej dziesięć, a najwięcej osiemnaści ludzi tworząc tak zwaną „eskadron”. Takie same grupy stoją w Kupinie i Smotryczu nazywają się „sotnie”. Oddziały te przesuwały się stale z miejsca na miejsce wzdłuż pogranicza.

Dnia 8 bm. przybyło do Kamieńca 500 rekrutów z rocznika 1901 należą do jednej z kategorii „wsieobucza” pochodzą z Krymu odesłano ich częściowo do Żwańca i Orynina. Dnia 12. bm. przybyło do Kamieńca 300 ludzi. Pochodzą z guberni Staropolskiej (chodzi o Stawropolską?) i Saratowskiej. Rozmieszczeni zostali w koszarach kamienieckich na przedmieściu. Odbyć mają musztrę i dwutygodniowy kurs orientacyjny o stosunkach pogranicznych, poczem wcieleni zostaną do kadry pogranicznej. [...]

w/z Okręgowego Komendanta
Nadkom. Kołodziej m.p.
Rozdzielnik
Wszystkie Powiatowe Komendy P.P.
Komisariaty P.P. i Agentury Sf.
W Okręgu
Urząd Śledczy Tarnopol

Документ содержит штамп: Powiatowa Komenda Policji w Borszczowie Wieszło: dnia 20/XII 1922

L. 3802-5-f Zał 2

⁴¹ Украинский местный коммунист активист.

Представленный выше текст указывает политическую ситуацию на пространстве пограничья Польши и советской Украины в период с 4 сентября по 19 ноября 1922 года, в переломное для истории Второй Республики Польши время. 5 ноября 1922 года состоялись парламентарные выборы в Сейм Первого созыва, а через неделю 12 ноября 1922 года – в Сенат Первого созыва. Период, оговоренный в отчете, предшествовал также президентским выборам. По явным причинам это было время интенсивной разведывательной работы со стороны Советского Союза и враждебных к Польше украинских националистических факторов. В ноябре 1922 года в процессе парламентских выборов польские службы, отвечающие за государственную безопасность, подготовились к активным антигосударственным выступлениям, в том числе к общей забастовке железнодорожников. Во избежание опасности дестабилизации государства предвидено было использование армии. Как видно из представленного выше документа, советские факторы принимали во внимание активное выступление вооруженных диверсионных отрядов. Также все время проводилась активная разведывательная работа против Польше, а кроме того и организационная деятельность на территории советской Украины.

Библиография (Bibliography):

Державний Архів Тернопільської Облaсті, Борщовская поветова команда государственной полиции. Следеивенное. Информации Тернопольской команды государственной полиции о деятельности коммунистических организации фонд 281 opis 1 справа 551 [Derzhavniy Arkhiv Ternopil's'koї Oblastі, Borshchovskaya povetova komanda gosudarstvennoi politzii. Sledeivennoye. Informatsiii Ternopol'skoy komandy gosudarstvennoi politzii o deyatel'nosti kommunisticheskikh organizatsii fond 281 opis 1 справа 551]. [in Russian]

BRUSKI J (2010), *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921-1926*, Kraków.

DZWONKOWSKI R. (1997), *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin.

KOPROWSKI M. A. (2015), *Śmierć za Sienkiewicza. Prześladowania Polaków na Podolu 1918-1991*, Zakrzewo.

МАНОЧУУ Р. R. (2007), *Istoria Ukrainy*, Kyiv. [in Ukrainian]

MATERSKI W. (2005), *Na widencie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918-1943*, Warszawa.

PAWELCZYK-DURA K. (2014), *Rosyjskie prawosławie w okresie wczesnosowieckim (1917-1927)*, Lublin.

PEPŁOŃSKI A. (2010), *Wywiad polski na ZSRR 1921-1939*, Warszawa.

POTOCKI R. (1999), *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)*, Lublin.

SERCZYK J. (1990), *Historia Ukrainy*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

ZIELIŃSKI K. (2013) *O Polską Republikę rad. Działalność polskich komunistów w Rosji radzieckiej 1918-1922*, Lublin.

<http://sjp.pwn.pl/sjp/forszpan;2459824.html>

http://hrono.ru/biograf/bio_z/zatonskivp.php

Summary

From the history of the borderlands of the Republic of Poland in the 20th century. Information report about the activities of bolshevik-Ukrainian factors in Poland and Sowdepa (Soviet Russia)

Presented text concerns actions of the security services of Soviet Ukraine against Poland during the election to the polish Parliament in 1922. It shows the actions of sabotage groups, spies and political bodies of Soviet Ukraine. The article discusses state of safety polish – soviet borderland on the section of Eastern Malopolska not yet joined to Poland. It shows some methods of intelligence work and the organization of sabotage activities in Poland.

Keywords: borderland, sabotage, Podolia, Soviet Ukraine